

KRITIKA ROLSOVE DOKTRINE

Apstrakt

Doktrina Džona Rolsa pobuđuje pažnju naučne javnosti više od četrdeset godina. Teorijom pravde izložio je poseban način razmatranja ustrojstva liberalno-demokratskih društava. On ne nudi samo nova saznanja nego i metode i tehnike kako doći do njih. Poput svake uspešne teorije i ova je naišla na pohvale i pokude. Ono što spaja oba pristupa Rolsovom učenju je racionalna podloga teorijskih stavova, nezavisno na epistemološke ishode. Komunitaristi poput Sandela i Volzera istupaju kao najoštrij kritičari liberalnih gledišta Džona Rolsa. Libertijanizam M. Nozika se praktično gradio na kritici ključnih Rolsovih ideja. Tako da su Rolsovu naučnu reputaciju osim njega samog, gradili i mislioci koji su prevashodno kritikovali njegove ideje. A što predstavlja uspeh po sebi. U postsocijalističkim, tranzitnim zemljama Rols postaje posebno popularan nakon korenitih promena društvenog poretka. Kritika Rolsovog učenja odnosila se na njegove ključne delove: teoriju pravde kao pravičnosti, tehniku veo neznanja, dva načela pravde, odnos pojedinca i zajednice, relacije socijalne i pravne države, slobode i jednakosti, pitanja morala, konstruktivizam i td. Autor rada je nastojao da prikaže i analizira osnovne teorijske zamerke upućene stavovima Džona Rolsa.

Ključne reči: *teorija pravde, veo neznanja, liberalizam, konstruktivizam, komunitarizam, sloboda, jednakost*

1. Uvodne napomene

Prošlo je više od četrdesetak godina od kada je nastala Rolsova *Teorija pravde*, a razmišljanja o njoj je i dalje čine aktuelnom. Naravno, ona je to sama po sebi. Mnogi smatraju da je to ‘najznačajnije delo političke filozofije napisano na engleskom jeziku nakon Drugog svetskog rata’². Rolsova doktrina je razumljivo najviše vrednovana u zemljama razvijene liberalno-demokratske tradicije, liberalnim i socijalnim državama. Nakon

¹ master pravnik, Novi Sad, e-mail: zokan987@gmail.com

² E. Hejvud, *Politika*, Clio, Beograd 2004., 115.

urušavanja socijalističkih društava, u periodu tranzicije, ove ideje su postale popularne i među liberalno orijentisanim teoretičarima. Svakako, i na tim prostorima uočavamo i one mislioce koji se sa različitih aspekata kritički odnose prema Rolsovoj doktrini. Ova koncepcija se stalno oživljava prvenstveno zahvaljujući svojoj naučno-teorijskoj vrednosti ali jednim delom i mnogim kritičarima. Ukoliko imate potrebu da se prema nekome kritički odnosite, znači da je taj zavrednovao vašu pažnju. Od osamdesetih godina prošlog veka intenziviraju se kritičke analize Rolsove teorije, kako one iz ranog tako i iz poznog perioda. Pozni period Rolsovog stvaralaštva karakterišu najpre njegova dva rada predstavljena knjigama *Prava naroda* i *Politički liberalizam*.³ Kritike upućene Rolsu su se kretale u nekoliko pravaca. Prigovori da je Rols zanemario socijalni aspekt u strogo liberalističkoj teorijskoj orijentaciji, nisu na mestu. On se posebno u kasnijim radovima približava idejama socijalne pravde i socijalne države. Mada je to prisutno i u *Teoriji pravde* gde je kroz koncept pravde kao pravičnosti pokušao da izmiri ideje slobode i jednakosti. Rolsu se zamera isuviše apstraktno postavljanje tehnike *vela neznanja*. Analitičarima smetaju i njegova shvatanja morala i moralnih kategorija, kao i identiteta pojedinaca i td. Analiza ove kritike kretala bi se u onim smerovima koji su trasirali komunitaristi, Sandel, Volzer kao i Nozik. Ovde ćemo pokušati da izdvojimo centralne delove značajnijih kritičkih pozicija.

2. Ključne ideje Rolsove doktrine

Stvaralaštvo Džona Rolsa inspiriše generacije pravnih i političkih filozofa ali i teoretičara drugih naučnih provenijencija⁴. Teorija pravde kao pravičnosti je već uobičajeno štivo u analitici racionalno-teorijskih koncepcija koje bi se mogle primeniti u društvenoj stvarnosti. Mada svoju teoriju ograničava na liberalne poretke, ona pruža obilje materijala kao sazajnog orijentira prestrukturiranja društava drugačijih pravnih i političkih ustrojstava. Mislimo da se to posebno odnosi na postsocijalistička društva u tranziciji.

Koreni Rolsovog učenja su teorije društvenog ugovora. Hobsova, Lokova, Rusoova. Ali, najznačajniji uticaj na njega u ovom pogledu su

³ Teorija pravde Dž. Rolsa je prvi put objavljena 1971. godine. *Politički liberalizam* i *Prava naroda* doppevaju u ruke čitalačke publike dvadesetak godina kasnije: 1993. i 1999. godine.

⁴ Za upoznavanje i shvatanje učenja i stavova Džona Rolsa potrebno je konsultovati sledeće radove: J. Rawls, "Justice and Fairness", *The Philosophical Review* 57/1958, 525-533.; J. Rawls, *A Theory of Justice*, Mass: Harvard University Press, Cambridge 1971.; J. Rawls, *The Law of Peoples*, Harvard University Press, Cambridge 1999.; Dž. Rols, *Teorija pravde*, JP Službeni list SFRJ, CID, Beograd, Podgorica 1998.; J. Rawls, *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York 1993.; Dž. Rols, *Prava naroda*, Narodna knjiga, Alfa, Beograd 2001.

imale Kantove ideje, posebno njegov kategorički imperativ⁵. Razmatranja i objašnjenja pravde kao pravičnosti utemeljene na Kantovoj filozofiji polaze od osnovne saznajne pretpostavke: ljudi su racionalna, slobodna i jednaka bića. Pojedinci kao slobodna i jednako racionalna bića odabiraju načela sopstvenog delovanja. U tome se ogleda njihova autonomnost, stav je Kanta⁶. Pravdi Rols pristupa kroz dve komplementarne perspektive: a) normativne i b) etičke. Ona jeste vrednosni kriterijum prava i tačno je da se radi o filozofsko-etičkoj kategoriji.⁷ Ali, pravda se u kontekstu pravnog poretka normatizuje kao ispravna praksa. Da bi se pravda potvrdila, neophodno je proveriti njenu društvenu valjanost u praksi. Zakoni, sa druge strane, imaju reaktivni karakter. Potrebno je vremena da se uoči kako je neko delanje štetno po društvo, ili da je takvo postupanje od koristi zajednici. Pravda upravo prelazi taj put. Rols teoriju pravde kao pravičnosti nije sveo na etičku ravan. On je ne izbegava, ali i ne poistovećuje svoj političko-pravni konstrukt sa nekom novom moralnom teorijom.

Rols se bavi distributivnom pravdom. Usaglašavanje oko ključnih načela pravde zahteva određenu nepristrasnu proceduru. U tu svrhu koristi *veo neznanja*. Na taj način obezbeđuje jednakost lica u prvobitnom položaju, koja se iz te pozicije trebaju opredeliti za ono dobro koje će biti ne samo ispravno nego i koje će pružati svima podjednake uslove uspostavljanja željenog statusa u društvu.⁸ Ukoliko se gradi na osnovnim principima pravde kao nepristrasnosti, društvena struktura je pravedna. Nepristrasnost je, smatra on, temelj pravde. Pojedinci jesu osnovni akteri društvene stvarnosti, ali su institucije te instance koje ustanovljeni

⁵ O teorijskim korenima svog učenja Džon Rols u *Teoriji pravde* ističe: "Kao što tekst nagovještava, ja ću kao najrazvijenije oblike ugovorne teorije posmatrati Lokovu *Drugu raspravu o vladi*, Rusoov *Društveni ugovor* i Kantove radove o etici počevši sa *Osnovama metafizike morala*. Bez obzira na svoju veličinu, Hobsov *Levijatan* stvara posebne probleme." Dž. Rols, *Teorija pravde*, JP Službeni glasnik SFRJ, CID, Beograd, Podgorica 1998., 28.

⁶ H. Reiss, *Kant's Political Writings*, The University Press, Cambridge 1970., 37-52.

⁷ "Pravda je prva vrlina društvenih ustanova, kao što je istina prva vrlina sistema mišljenja. Jedna teorija koliko god bila elegantna i ekonomična mora se odbaciti ili izmjeniti ako je neistinita; na isti način zakoni i ustanove, ma koliko bili efikasni i dobro uređeni, moraju se reformisati ili ukinuti ako su nepravedni." Dž. Rols, 21.

⁸ U *prvobitnom položaju* sva lica bi se nalazila iza *koprene neznanja*. Jedino znanje koje bi imali je svesnost da smo racionalna ljudska bića i da cenimo sopstveno dobro. Ali, ne bismo znali kakvo nam je poreklo, pol, etnička, konfensionalna i rasna pripadnost. Nepoznat bi nam bio društveni status, da li smo i za šta nadareni, kakve sklonosti imamo, kao ni kognitivne sposobnosti. Ne bismo raspolagali znanjima o uređenju društva kome pripadamo, političkom, ekonomskom i kulturnom ambijetu. Ni generacijska pripadnost nam ne bi bila poznata. Da bi formulisao temeljna načela distributivne pravde Rols se oslanja na proceduralnu pravdu koja mu treba biti garant poštenog, pravičnog sporazuma u ovom pogledu. Za tako nešto smislilo je tehniku *koprene neznanja* (ili *vela neznanja*). Svaka racionalna osoba će uz ovu tehniku doći do zajedničkih principa pravde, te ovaj izbor sopstvenom voljom potvrditi. Na taj način usaglašena načela bi postala univerzalna i kao takva, rezultat njihovog racionalnog promišljanja. J. Rawls, *A Theory of Justice*, Mass: Harvard University Press, Cambridge 1971., 52-57.

poredak štite. Nepriistrasnost kao i pravda moraju dobiti institucionalni karakter. Kako? Normatizacijom pravde i pravičnosti, kao i svih onih principa na kojima se zasnivaju. Na koji način, uz pomoć čega? Pravnog poretka i pravnih akata. Ustava, zakona i drugih opštih pravnih akata, kao i pojedinačnih koji proishode iz njih. Rols je jasan u formulaciji dva načela distributivne pravde. Ona se nijansiraju kroz sledeće stavove: 1. Svaka osoba treba da ima podjednako pravo na najširu osnovnu slobodu koja je saglasna sa slobodom drugih. 2. Društvene i ekonomske nejednakosti treba da su tako uređene da su a) uz razumna očekivanja svakome na korist, i b) vezane uz položaje i službe otvorene za sve.

Relacije slobode i jednakosti mnogo su polemisane u radovima autora koji su analizovali teorijske stavove Džona Rolsa. I ovde se uočava koherentnost u njegovim iskazima. Načelo slobode je objašnjivo i pojmljivo samo ukoliko smo u stanju da utvrdimo koja su lica slobodna, koji su kriterijumi njihove slobode, kao i dokle sežu dometi realne slobode ljudi. Ona mora biti jednaka za sve građane. Inače ne bi postojala. Slobode se mogu i ograničiti samo ukoliko ta ograničenja proishode iz principa pravde kao pravičnosti.⁹ Jednak početni položaj svih u odabiru i usaglašavanju načela pravde, iskustveno pretpostavlja otelotvorenje principa jednakosti.

Načela pravde ustrojavaju pravednu strukturu društva. Unutar nje, vitalne institucije normativno uređuju i štite poredak. Tako se obezbeđuje sloboda, pravda, nepriistrasnost i jednakost. Na taj način lica su u stanju da izgrade sopstveni stav o vrednostima, o tome šta je ispravno, šta je mera dobrog, koja dobra imaju primat. Oni se naprosto uče kako da se koriste svojim razumom i na koji način da racionalizuju nizove iskustvenih situacija. To je pokazatelj čoveka kao slobodnog, nezavisnog i autentičnog bića. A, opet onog aktera koji je vezan za svoju zajednicu. Dakle, Rols, nikako ne raskida ovu nit. Stoga, smatramo, prigovori komunitarista u ovom kontekstu, ne odgovaraju istini. Zdrav razum teži da se raznovrsna dobra raspoređuju prema moralnim zaslugama. Ali, svakodnevni svet je živući svet. Složen, sa tendencijom daljeg usložnjavanja. Zato nije uvek moguće to postići. Rols ima odgovor. On konstatuje da je pravda sreća koja je saglasna sa vrlinom. Tu saglasnost ne možemo uvek ostvariti. Znamo za sreću kao i emotivno stanje suprotno od nje. "Pravda je sreća u skladu sa vrlinom"¹⁰.

Jednakost lica obezbeđuju principi dužnosti i pravičnosti. Oni su izabrani u prvobitnom položaju i njihov zadatak je da formulišu

⁹ "Ako je sloboda manje obuhvatna, reprezentativni građanin mora naći da je to dobitak za njegovu slobodu u ravnoteži; ako je sloboda nejednaka, sloboda onih sa manje slobode mora biti bolje zaštićena." Dž. Rols, Teorija pravde, JP Službeni glasnik SFRJ, CID, Beograd, Podgorica 1998., 229.

¹⁰ Dž. Rols, 286.

institucionalne odnose i veze među pojedincima. Rols iz tog razloga naglašava da je osnovna dužnost podržavanje pravednih institucija. Jer one garantuju oživotvorenje pravde kao pravičnosti, a sa njom i stabilnost, te razvoj pravednog društvenog poretka. Sklop odnosa koji izrasta iz ove strukture nagoveštava mogućnost funkcionisanja sistema po svojevrsnom automatizmu. Naravno, štiteći a ne šteteći slobodama i pravima pojedinaca.

Rols se bavi i temom građanske neposlušnosti. Nju objašnjava kao vrstu postupanja koje se nalazi na sredokrašću između pravnog protesta i odbijanja poslušnosti po osnovu prigovora savesti. Odbijanje na osnovu prigovora savesti on objašnjava u pravničkom kontekstu. Usmeren je na nepoštovanje kakve sudske odluke ili upravne naredbe. Dok građanska neposlušnost sadrži jasan politički prefiks, to ne mora biti i u slučaju odbijanja po prigovoru savesti. Pojmovi *ispravno* i *dobro* su integralni delovi teorije pravde kao pravičnosti. Ispravno prethodi dobru, i Rols mu daje primat. Pravda se društveno potvrđuje ispravnim shvatanjem pravednog i principa pravde. To shvatanje u vrednosnom i saznavnom pogledu mora biti stabilno. Dobro korelira sa vrednostima, ali je neretko određeno i interesnim motivima. Teorija pravde zahteva da se od mnoštva dobra pojedinac odluči za ona koja su primarna. Principi ispravnog ne poznaju takve dileme, ali samo u pravedno uređenim društvima. Čovek u takvim uslovima razvija potrebu za pravdom kao i osećaj za nju. Potreba za pravdom izrasta na centralnim vrednostima društva. Osećaj za pravdu sledi ovaj trag. To je delotvorna želja uspostavljanja i praktikovanja načela pravde.

Pozni radovi Džona Rolsa označavaju izvestan zaokret u ishodima političkog konstruktivizma. Primećujemo najpre njegovu nameru da teorija pravde zakorači i izvan nacionalnih granica, i to ne samo u liberalnim društvima nego i onima koja su hijerarhijski ustrojena, razumna ali ne i liberalna. Osim toga, on pokušava da dalje utvrdi osnove koji obezbeđuju i osnažuju stabilnu društvenu strukturu postuliranu načelima pravde. Njegova doktrina se može praktikovati i na međunarodnom planu¹¹. Prava naroda se mogu proširiti, a u tu svrhu on razmatra načine kao i etape kako to učiniti. Jedan od uslova da se to postigne jeste prihvatanje centralnih ideja i ključnih postulata liberalnog društva. Ličnost mora uživati slobode i prava. Prema njima se normativno odmeravaju dužnosti i obaveze. *Prožimajući konsenzus* i *javni um* su još dve teorijske tačke kojima Rols upotpunjuje svoju teoriju. Konstrukt pravde mora biti nezavistan u odnosu na bilo koje druge doktrine. Prožimajući konsenzus prati razložni pluralizam, a sam kao takav obezbeđuje formalizaciju i

¹¹ Načela koja postuliraju prava naroda, izgradila bi modele ponašanja naroda i država na međunarodnom planu. Istoveremeno bi predstavljala povelju asocijacije naroda. V. T. Nardin, *Law, Morality and the Relations of States*, Princeton University Press, New Jersey 1983., 269. u: Dž. Rols, *Prava naroda*, Narodna knjiga, Alfa, Beograd 2001 60.

praktičnu delotvornost principa tolerancije i građanskih sloboda. Svaki pojedinac raspolaže sopstvenim intelektom. Njihova rasudna moće je različita. A, potrebno je usaglasiti stavove oko temeljnih načela pravde i potom ih na osnovama razuma ugraditi u svakodnevicu. Iz tog razloga Rols obrazlaže značaj i ulogu *javnog uma*. Njegov zadatak je da obezbedi način mišljenja i zaključivanja svih građana.

3. Nozikova kritika Rolsove teorije

Niz je aspekata sa kojih nastupa Robert Nozik u kritičkoj analizi Rolsove koncepcije pravde.¹² Kakav je odnos prava građana i ovlašćenja države? Prava građana su neotuđiva ali ona ne smeju krnjiti državni suverenitet, svodeći državnu organizaciju na noćnog čuvara. Država je ta koja štiti slobode i prava pojedinaca i koja se stara da ti isti pojedinci poštuju dužnosti i obaveze. Isti je odnos prema institucijama sistema koje obezbeđuju ljudske i građanske slobode i prava. "Nijedan pojedinac ili skupina ne mogu zamijeniti državu; državne se aktivnosti mogu obavljati neposredno ili delegiranjem"¹³. Optimalnoj i pravednoj političkoj i pravnoj praksi je potrebna optimalna država: niti minimizirana niti totalitaristički ustrojena. Anarhija je nespojiva sa civilizovanim. Sve dok doseže dostojanstvo pojedinaca kao slobodnih ljudi, dopiru granice ovlašćenja države.

Nozikova *teorija ovlašćenja* je još jedna instanca koja je teorijski nesaglasna sa Rolsovim načelima. Prvi deo se tiče *izvornog sticanja vlasništva*. Pitanje je pravednog sticanja prava vlasništva. Drugi deo se odnosi na prenos vlasništva sa jednog lica na drugo. Na osnovu čega se izvodi taj postupak, postoje li kakava proceduralna pravila, kakvog su pravnog kvaliteta i da li se primenjuju na odgovarajući način? "Kako neka osoba može steći posjedništvo od druge osobe kojoj ono pripada? U tu temu spadaju i opći opisi dobrovoljne razmjene, darivanja i (s druge strane) prevare, kao i reference na određene konvencionalne pojedinosti utvrđene u moderenom društvu"¹⁴. Načelo pravedne raspodele je ispunjeno ukoliko svako ima pravo na vlasništvo koje je utemeljeno na zakonu. Nozik pokušava da i kroz treću temu ispravi nedostatke Rolsove teorije pravde. Šta činiti ukoliko je nekada ranije izvršena nepravedna raspodela, ako je neko nezakonito i nelegitimno prisvojio kakvo dobro?

¹² Za Nozikovu i Rolsovu teoriju se smatra da su sedamdesetih godina prošlog veka učinile značajan saznanj raskid sa do tada preovlađujućim logičkim pozitivizmom i metaetičkim pristupom u analizi moralnih problema u društvu, pravnom poretku i državi. Sa njihovim učenjem analitika se okreće normativnim teorijama morala. V. P. Vallentyne, Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia, The Twentieth Century: Quine and After, of Central Works of Philosophy*, edited by John Shand, Acumen Publishing Vol. 5/2006., 86.

¹³ R. Nozick, *Anarhija, država i utopija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2003., 161.

¹⁴ R. Nozick, 203.

U tom slučaju se primenjuje princip rektifikacije. On je usmeren na ispravljanje ranije učinjenih nepravdi.

Nozik pravi razliku među principima pravde, koji počivaju na istorijskom iskustvu, i principa krajnjeg stanja. To isto čini i sa principom pravde koji postoje kao modeli postuliranja prava u raznim društvenim poslovima, pojavama i problemima u odnosu na one principe koji nemaju takav značaj. Istorijska načela pravde se temelje na potvrđenom iskustvu kao ispravnom, tako da je kontinuitet njihovo obeležje. Načela krajnjeg stanja se zasnivaju na usvojenim, uobličnim i formalizovanim, stukturim načelima koja obezbeđuju pravednu raspodelu resursa. Modelirani princip pravde polazi od pretpostavke jasnih i formalizovanih standarda. Ovi standardi uslovljavaju da se pravda kao stabilna kategorija praktikuje na različite načine. Ovi načini su zavisni od nekakvih činilaca subjekta na koji se pravda treba primeniti. Da li je taj subjekt sam pravedan, da li je njegovo postupanje u skladu sa moralom vrlina, ima li nekakve zasluge za svoj kolektiv i slično? To ne osporava činjenicu slobode privatnih lica. Niti sputava njihova prava. Ali, traži od njih recipročan odnos prema društvenoj sredini kojoj pripada. Iz tog aspekta Nozik posmatra i tumači princip pravednosti. Predstavljajući teoriju pravde u socijalnom kontekstu, Rols se zalaže da proizvodnja obezbeđuje društveni proizvod koji je moguće ali i potrebno nejednako distribuirati samo ako se na taj način popravljaju standard onih u najnepovoljnijim egzistencijalnim pozicijama. Nozik se ne bavi tim problemima. On upućuje na sledeće: znati birati i biti izabran.

Načela krajnjeg stanja i modelirani principi pravde, ugrožavaju lična prava građana. Kao takva, nemaju podršku u moralu vrlina. Drugi Rolsov princip pravde kao pravičnosti je po Nozikovim viđenjima, primer principa pravde krajnjeg stanja koji proishodi iz modeliranog načela pravde. Još jedna razlika se uočava u stavovima ova dva teoretičara. Dok se Rols bavi makro-problemima smatrajući da je nemoguće iskustveno utvrditi mikroproblematiku, Nozik to poriče. Istraživač je u obavezi da se posvećuje obema dimenzijama društvene stvarnosti. Distributivna pravda Džona Rolsa i teorija ovlašćenja Roberta Nozika izrastaju na poštovanju procedura u primeni pravde. Na taj način stvaraju se uslovi povoljnog i pravednog ishoda. Tri načela koja raspravlja Nozik, služe mu kao osnovica proceduralnoj pravdi. Za razliku od njega, Rols proceduralnu pravdu izgrađuje na temeljima početnog položaja. Tu pojedinci ispod koprene neznanja biraju pravedna načela, a saglasnost postižu na racionalom odabiru onih koja su najsigurnija za sve, odnosno, za svakog ponaosob. Sam uslov početnog položaja podrazumeva pravednost, smatra Rols. Tako da sva načela koja nastaju na taj način su takođe pravedna. Kod Nozika iz pravedne procedure se rađaju nove pravedne procedure. Rols principom razlike uslovljava buduće procedure sa mogućnošću da se neke procedure

odbace kao nepravedne. Društvo je usložnjeno. Mreža uloga i položaja po horizontalnoj i vertikalnoj ravni, obazbeđuje njegovo funkcionisanje i razvoj. Funkcionalna diferencijacija povlači za sobom i različito rangiranje pojedinaca koji obavljaju različito gradirane funkcije u društvu. Princip razlike je jedna vrsta stimulacije licima u najlošijem položaju. "Kad se načela završnog stanja raspodjelne pravde ugrade u pravnu strukturu društva, ona (poput većine uzorkovanih načela) daju svakom građaninu ostvarivo pravo na neki dio ukupne sume individualno i grupno stvorenih proizvoda"¹⁵. Svi raspoložemo nekakvim talentima. Nečije nadarenosti i talenti više odgovaraju datoj društvenoj strukturi, te se stoga pozicija tih lica na vertikalnoj lestvici kreće uzlaznom putanjom. To im omogućava, jednostavno, udobniji i lagodniji život kao dela valorizacije onoga što je njihov resurs. Nozik tu nema dileme. Rols ima drugačiji stav. Takvim talentima se više crpe ovi resursi na račun resursa društva. I ovo je potvrda da Rols ne zauzima klasičnu liberalističku poziciju, već da njegove ideje čine svojevrsni kompromis ličnog i socijalnog.

3.1.Nozikove primedbe Rolsovoj tezi prvobitnog položaja i društvene saradnje

Nozik kritikuje Rolsov postupak utemeljenja načela pravde. Njemu je sumnjiv stav da je moguće postići punu saglasnost oko ovih načela u diferenciranom društvu, različitih statusa, pa ma kako ono bilo dobro uređeno. U realnom svetu teško je izvršiti pravednu distribuciju pravde na aktere društvene stvarnosti. Društvena saradnja oko zajedničkih interesa nesumnjivo postoji, ali ona nikada nije potpuna. Posebno u usložnjenom društvu, gde se integriše mnoštvo ličnih interesa. "Ne može se reći da će do sukobljavanja zahtjeva doći jedino tamo gdje postoji društvena saradnja; da pojedinci koji proizvode samostalno i snalaze se (u početku) sami, neće iskati pravdu u međusobnim odnosima"¹⁶. Teško je izmiriti lične potrebe polazeći od čovekove prirode. Čovek je sklon proceni, ali ta procena ne mora počivati na objektivnoj racionalnosti. Ona može biti izraz njegove socijalne i emocionalne nezrelosti, predrasuda, sujete, prevelikih aspiracija i slično. Zbog toga Nozik predlaže obrnut primer: početi od apstrahovane društvene nesaradnje. "U situaciji društvene nesuradnje, moglo bi se reći da svaki pojedinac zaslužuje ono što dobije bez truda; odnosno, nitko drugi ne može zahtijevati pravdu u vezi s tim posjedom. U takvoj je situaciji posve jasno tko ima pravo na što, tako da nije potrebna nikakva teorija pravednosti"¹⁷. Društvena

¹⁵ R. Nozick, 229.

¹⁶ R. Nozick, 246.

¹⁷ *Ibid.*

saradnja, ističe on, zamagljuje saznanje koliki je doprinos svakoga od njih? Nozik smatra da bi trebalo definisati pojam odredivog graničnog proizvoda, a što manjka teoriji Džona Rolsa. ‘...Vlasnici resursa sklapaju posebne ugovore s poduzetnicima o uporabi njihovih resursa, poduzetnici sklapaju ugovore s pojedinačnim radnicima, ili skupine radnika najprije postignu neki zajednički sporazum a potom podnesu taj paket nekom poduzetniku, i tako dalje.’¹⁸ Ukoliko je teorija granične proizvodnosti razumno primerena, onda će ljudi u dobrovoljnim prenosima dobijati uglavnom svoje granične proizvode.

Rols greši kada projektuje početnu situaciju kao situaciju nezainteresovanih pojedinaca koji su racionalizacijom iz svog prosuđivanja lišili sve razlike među njima. One koje im ne idu na ruku, kao i one kojima bi bili privilegovani. Nozik, prema tome, nije saglasan ni sa dva načela pravednosti. On misli da ne treba poći ni od toga da li bi pojedinci uopšte odabrali načela koja obrazlaže Rols. Ali, treba se pitati zašto bi pojedinci u početnom položaju izabrali načelo koje je usmereno na grupe a ne na pojedince. Kakva bi bila promišljajuća pozicija svakog pojedinca u odnosu na sve druge? Na to pitanje Rols ne odgovara, nego ga skriva iza uopštavanja interesa i ciljeva koje smešta u grupe i institucije. Talenat, sposobnost, nadarenost, korespondiraju sa spremnošću na saradnju. U početnom položaju možda eliminišemo činjenicu svesnosti o svojim vrednostima, ali u toku niza praksi ona se javlja u čovekovoju svesti. Pre svega kroz procenu sa drugima. Koliko doprinosim ja, a koliko ti? Koliko umem ja, a koliko ti? Koliko svako dobija od društvene saradnje? ‘Ili, koliko svaki pojedinac dobiva općom društvenom suradnjom u usporedbi, ne s ne-suradnjom nego s ograničenom suradnjom’¹⁹? Ukoliko se ne uspe postići opšti dogovor o načelima prema kojima će se pojedinci ravnati pri raspodeli dobara koja su proizvod opšte društvene saradnje, ‘neće svi ostati u ne-suradničkoj situaciji ako postoji neki drugi koristan suradnički angažman koji uključuje neke, ali ne i sve ljude, a čiji se sudionici mogu dogovoriti’²⁰. Na čoveku je izbor saradnika, saradnje ali i nesaradnje, kao i ograničene saradnje. Zato su ljudi racionalna bića. Stoga su slobodni da biraju.

Drugo načelo pravednosti posebno smeta Noziku. Rolsovo rezonovanje nije adekvatno. Korist u nejednakosti se ne može svesti na objašnjenje da manje sposobni imaju korist u nejednakoju raspodeli baš zbog svojih ograničenja. Rols tvrdi da manje sposobni dobijaju više u neravnopravnoj raspodeli nego u ravnopravnoj. Međutim, on ne uspeva dokazati da najsposobniji pojedinac nema osnova za žalbu zato što se od njega i očekuje da ima manje da bi neko ko nije na nivou njegove

¹⁸ R. Nozick, 248-249.

¹⁹ R. Nozick, 256.

²⁰ *Ibid.*, 256.

sposobnosti imao više. Da li je to izraz pravednosti, i da li upućuje na poštovanje ključnog načela liberalizma koji polazi od sposobnosti, volje i snage ličnosti?

Prvobitni položaj koji utvrđuje Rols doveden je u pitanje u pogledu postizanja opšte saglasnosti, smatra Nozik. Veo neznanja iza koga se postavljaju pojedinci, može dovesti i do drugih reakcija. Njihova racionalnost može doći do drugih spoznaja. Oni mogu odlučiti da žele više, otklanjajući strah od mogućih gubitaka. Ljudi se ipak, hteli mi to ili ne, pozivaju na kakvo iskustvo. Njega ne možemo zanemariti. Pojedinci su mahom okrenuti sebi u svakim a pogotovo u kalkulacijama o važnijim životnim pitanjima. A sa njima se susrećemo gotovo svakodnevno. Čovek je sklon pojednostavljivanju. U njemu zakorači na utilitarističko polje, namerno ili nehotice. Kakva je korist od bilo kog načela? Zar to nije sasvim promišljeno pitanje, i primereno svetu u kome živimo? Sama pomisao Rolsa o saglasnosti oko temeljnih načela pravde je aproksimativna. Kao i njeni delotvorni ishodi. Ako bi se izbor načela pravde u početnom položaju uzeo kao ispravan, tada nijedna koncepcija pravednosti koja se zasniva na sticanju ovlašćenja ne bi bila ispravna, naglašava Nozik.

4. Komunitarizam i Rolsova teorija pravde

Komunitaristička kritika Rolsovih stavova kreće se u poznatim koordinatama odnosa komunitarista i liberala.²¹ Zajednica je vrhovna vrednost društva i pojedinac se ostvaruje tek unutar nje, i u okviru društva koje je utemeljeno na ovoj paradigmi. Bez zajednice i osećaja za zajedništvo, ni društvo ne može opstati. Ličnosti moraju polaziti od interesa kolektiva, i nikako ne mogu imati primat nad njima. Zajednice omogućavaju da pojedinci izgrade lični identitet kao i moralne predstave. To naglašava i D. Bel u knjizi *Komunitarizam i njegovi kritičari*. Zašto bi sa moralnog aspekta bilo pogrešno prihvatati ciljeve ili se odlučiti za određeno ponašanje koje nam sugeriše porodica ili država, a da to nije isključivo naš izbor, pitaju se komunitaristi?²² Međutim, ovde je zanemarena Rolsova ideja prelamanja individualnog i društvenog,

²¹ Komunitarizam se javio krajem dvadesetog veka. U knjizi Danijela Bela *Komunitarizam i njegovi kritičari* mogu se pronaći osnovne teze komunitarističkih teorija. One nisu sasvim jedinstvene. O tome Tvrтко Jolić kaže: "Naime, filozofi za koje se komunitarizam obično veže (Taylor, MacIntyre, Sandel i Walzer) u svojim djelima nikada nisu iznijeli što je bit njihova pristupa filozofiji politike odbijajući čak i da se svrstaju u red komunitarista (str. 4). Pored tih autora ukazuje se i na izvore komunitarizma u povijesti filozofije, pri čemu se 'starim komunitaristima', Aristotelu i Hegelu, pridodaje i Heidegger". T. Jolić, Daniel Bell, *Komunitarizam i njegovi kritičari*, s engleskog prevela Maja Hudoletnjak Grgiæ, KruZak, Zagreb 2004, 261 – Prikazi knjiga, *Prolegomena* 3 (1/2004), 90.

²² T. Jolić, 91.

liberalnog i socijalnog, pravne i socijalne države. Komunitaristi zameraju Rolsu stavove kojima gradi učenje o početnom položaju. Početni položaj izrasta na racionalnosti pojedinaca i usaglašavanju njihovih interesa i ciljeva. Ali, rezonuju oni, pojedinci su u tom usaglašavanju interesno orijentisani isključivo prema sebi. Mislimo da je ovo preterano, jer se upravo iz korpusa mogućnosti pojedinaca izostavljaju mnoge mogućnosti (i nemogućnosti) da bi usaglašavanje imalo smisla. Naravno, posmatrano iz ugla obezbeđene sigurnosti pojedinaca. Individuum sa svešću i savešću vrši izbor. Mada se kreće liberalnom putanjom, Rols ipak ne predstavlja pojedinca u početnom položaju kao lice koje je isključivo okrenuto sebi. Tu komunitarizam ide u drugu krajnost: ustupa slobodu pojedinca zbog nejasno definisane ideje opšteg dobra zajednice. Bez nje čovek ne bi bio društveno biće. Autarhičnost nije njegova osobina nezavisno o kom se teorijskom konceptu radilo: Rolsovom ili Marksovom, na primer. Zamerka da liberalima više odgovaraju liberalni principi pravde, sasvim je razumljiva. I ne može se osporiti.

Moral odgovara karakteru zajednice. Braneći moral sa stanovišta zajednice komunitaristi su skliznuli u deskriptivni moralni relativizam (kulturni relativizam). Moralna načela i moralne norme imaju relativnu vrednost jer proishode iz pluralnih kultura i razvijaju se u pluranim društvima. Ovaj relativizam može ići toliko daleko da kao etička prihvata sasvim različita moralna iskustva. Bilo da se radi o verovanju, sudovima, osećanjima. Idenitet zajednice je temelj samosvojnosti određenog tipa morala koji je svojstven za nju. Oni su liberalima zamerali na nerealnoj slici čoveka koji nije apsolutno autonomno biće, a liberali njima na nerealnoj slici sveta u kojoj zajednice određuju lični identitet i usmeravaju postupanja pojedinaca prema njenim standardima.²³ Postoje i mišljenja da su liberalizam i komunitarizam zapravo dve korekcije savremene demokratije²⁴.

4.1. Sandelovo kritičko promišljanje Rolsovog koncepta pravde

Rolsova teorija pravde je utemeljena na deontološkom liberalizmu jer ispravnost čina ima primat nad dobrim. Ako liberalna država gradi poredak na slobodi građana koji mogu da samostalno biraju vrednosti od kojih treba polaziti i ciljeve kojima treba težiti, onda se taj poredak temelji da konkretnim načelima, konstatuje Sandel. Šta se dešava, pita se on, ako se ne pronađu ili ne izgrade takva načela? Šta je onda sa pravednim i moralnim životom? Sklanjajući svoj koncept od klasičnih

²³ *Ibid.*

²⁴ „Diskusiju koju su pokrenuli Amerikanci ne stimuliraju stare teorije već novi životni problemi”. D. Rodin, *Liberalizam i komunitarizam: dvije korekcije suvremene demokratije*, *Politička misao* Vol. XXXII, 1995., 20.

utilitarističkih postavki, on svesno pribegava deontološkoj profilisanosti teorije pravde.²⁵ Objektivno, taj koncept ne počiva na ideji dobra, smatra Sandel. Pravda i dobro moraju imati primat nad ispravnim. To kod Rolsa nije slučaj, a što ukazuje i na nedostatke samog liberalizma a ne samo njegovog učenja.²⁶ Postavljajući konstrukciju pravde kao nepristrasnosti, Rols tvrdi da svi pojedinci moraju usaglasiti i integrisati svoje ciljeve i ličnu slobodu. Tu Rols ulaže priličan trud, stav je Sandela. Volja čoveka ishodi iz razuma, i potom gradi motiv za datu praksu ili odustajanje od nje. On je autonoman u svojoj volji, a nije proizvod nečije volje.²⁷ Raspodela po principu razlike omogućava da oni koji imaju više, preraspodele svoja dobra onima koji imaju manje. To je moguće, kaže Sandel, samo ukoliko su sva dobra zajedničko vlasništvo društva. Rols ne polazi od sposobnosti kao vrline pojedinaca koja im obezbeđuje ono što im prema tome pripada. Sve sposobnosti su inkorporirane kod njega u zajednički interes. Pojedinci raspolazu različitim vrlinama. Njih opterećuju i nizovi mana. Svesti sve njih, sa vrlinama i manama, na uniformnu ličnost je pogrešno. Rols upravo to izbegava ustanovljavajući koncepciju ličnosti koja svoje ciljeve, potrebe, motive i intrese stavlja ispred interesa zajednice. Sandel nije saglasan sa tim konceptom, ali ne uzima u obzir da se i na taj način može štititi i unapređivati zajednica. Razlike ne moraju razgrađivati zajednicu. Na različitosti u kulturološkom i funkcionalnom smislu, može se u pravednom poretku razvijati i integrisati zajednica ljudi. I u ovom delu prigovara Rolsu na nedovoljnoj vezi teorije sa praktičnim, iskustvenim životom. Ako je pravda osnovna vrлина društvenih institucija, da li Rols može da dokaže da ta činjenica važi za sva društva, pita se Sandel?²⁸ Mada Rols i u ovom slučaju pruža odgovor na koja društva se odnosi njegova koncepcija pravde.

Sandel ističe da pojedinci gube sopstveni identitet i zanemaruju lične interese, želje, motive u početnom položaju, skriveni iza koprene neznanja. Ali, u tom položaju pojedinci se nalaze u jednakim pozicijama prema drugima, koriste se razumom i tragaju za ispravnim odabirom pravednog rešenja. Svoju saglasnost kao razumni izbor, brane jasnim iskustvenim argumentima. Tako da se u tom smislu ne može opravdati

²⁵ O tome piše i D. Pavlović. V. Dušan Pavlović, Komunitaristička kritika rolsijanskog liberalizma, www.policy.hu/pavlovic/Bibliografija/Komunitaristicka_kritika.pdf

²⁶ Brent L. Pickett, Sandel, Ontology, and Advocacy, <https://isistatic.org/journal-archive/.../pickett.pdf>.

²⁷ V. M. Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge University Press, Cambridge 1982., 19-20. U sličnom kontekstu raspravlja i D. Pavlović. V. Dušan Pavlović, Komunitaristička kritika rolsijanskog liberalizma, www.policy.hu/pavlovic/Bibliografija/Komunitaristicka_kritika.pdf.

²⁸ V. Brent L. Pickett, Sandel, Ontology, and Advocacy, <https://isistatic.org/journal-archive/.../pickett.pdf>.

Sandelova teza o nekoherentnosti ove teorije. Sandel upozorava na već oformljene moguće stereotipe kod pojedinaca, nekakva sasvim lična ili internalizovana uverenja. Sve se to mora potisnuti, nezavisno na vrednost formiranih stavova. Samim tim, gubi se njegov identitet, naglašava Sandel. Pitamo se, zašto se nakon početne pozicije pojedinci ne mogu orijentisati prema ličnom u kontekstu strukturiranog? Liberalizam i ne počiva na strogoj odvojenosti ličnog i zajedničkog. Naprotiv, on pokušava da jednim zaštititi drugo, istovremeno čuvajući autonomnost oba.

Rols smatra da pojedinac treba i da je u stanju da slobodno bira, da je izbor stvar njegove autonomije. Svesnost o sopstvu pretpostavka je samosvojnosti. Ali Sandel zamera Rolsu zbog personalnog ignorisanja stava drugog o moralnom identitetu pojedinca.²⁹ On misli da pojedinac u učenju Rolsa ima metafizički prioritet. Čovek raspolaže osobinom da bira i selektuje ciljeve. Ona mu dominantno određuje identitet. Sve ostale osobine su potisnute ovom. Rols smatra da ciljevi nisu vešte kategorije. Oni se kod pojedinaca mogu menjati. I to je potvrda njegove racionalnosti kao i želje da se racionalnost ugradi u pravedno.

Zaklonjeni velom (koprenom) neznanja, ljudi racionalno biraju principe pravde koji će konstituisati optimalni ambijet za realizaciju njihovih ciljeva, potreba, interesa. Međutim, Sandel napominje da deontološki koncept Džona Rolsa onemogućava pojedince da ostvare sopstveno dobro, podređujući sopstveni identitet nekakvim apstraktnim ciljevima. Početna pozicija nije samo osnov za neutralnu teoriju pravde kao nepristrasnosti. Ona je, pre svega, liberalni koncept koji treba da obezbedi svakom pojedincu pouzdano utvrđivanje i odabir načina kako postići sopstveno dobro. A to mora učiniti bez ugrožavanja dobra, prava i sloboda drugih³⁰. Rolsov deontološki liberalizam se ne oslanja na bilo koju teoriju prava, pravde ili ličnosti, navodi Sandel. Rols to čini svesno, jer želi da ukloni sve koncepte koji nisu saglasni sa liberalnim vrednostima. Taj koncept ličnosti se protivi nepristrasnosti početne pozicije, tvrdi Sandel. Iz tog razloga se i liberalistička paradigma dovodi u pitanje.

4.2. Volzerovi prigovori Rolsovom konstruktivizmu

Konstruktivizam se zasniva na ideji da je potrebno urediti osnovu strukturu društva na nepristrasan način, a što je osnovan njegove pravednosti. Majkl Volzer misli da se Rols svojom teorijom pravde udaljio od realne društvene strukture, istovremeno uporno insistirajući na njenoj pravičnosti.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Sličnu primedbu iznosi i Negel. Vidi: T. Nagel, Rawls on Justice, *The Philosophical Review*, Vol. 82, No. 2/1973, 220-234. u: N. Daniels, *Reading Rawls*, Stanford University Press, Stanford 1989., 10. Ovde se može povući paralela sa Kantovim poimanjem slobode.

Konstruktivistička paradigma za njega nema uporište u realnom svetu. A teorija i teoretičari ne smeju izgubiti tu vezu, tu nit koja spaja iskustveno i teorijsko. Društva su oduvek, a posebno u savremenim uslovima, morala sadržavati odgovarajući kulturni model koji je obezbeđivao toleranciju među različitostima. Tako se grade i pretpostavke njihovog zajedničkog života. Bez tolerancije nema ozbiljnijeg praktikovanja morala svojstvenih različitim zajednicama. Odričući se političkog konstruktivizma, Volzer se zalaže za formalizovan način društvene kritike koja je odgovarajuća za sve slojeve i grupe u društvu. Volzer, dakle, smatra da je Rolsova teorija pravde jedna vrsta očiglednog invencionizma jer mu načela pravde ne ishode iz društvene realnosti.³¹ Rols, nastavlja Volzer, u konstruisanju vela neznanja isključuje niz objektivnih društvenih činjenica. Na koji način onda ta teorija može pravilno formulisati pojmove ispravno, dobro, pravda, pravednost? Društvena ravnoteža se ne može predstaviti kao refleksivna ukoliko se ne izgrađuje u stvarnom društvenom kontekstu. Sporazum među pojedincima, koga razmatra Rols, takođe nije proizvod realnog života. On je hipotetički i kao takav ostaje u domenu filozofske spekulacije. Život je stvaran, ljudi kao njegovi akteri takođe. Kako onda da se temeljna načela koncepcije izvode na osnovu spekulacija, i da u isto vreme budu uslov realnoj i pravednoj društvenoj strukturi? Da bi istinski zaživeo u društvenoj stvarnosti, da bi omogućavao očekivanu posledičnost aktivnosti ljudi, ugovor među njima mora biti objektivn, naglašava Volzer. Pored toga, Rolsova teorija pravde nije relevantna ni u pogledu ustanovljenja takvih društvenih uslova koji će u kulturnom, pravnom i političkom pogledu garantovati tolerantnost među raznim grupama u društvu – nacionalnim, religioznim, rasnim i td. Veo neznanja ne ispunjava onaj zadatak koji joj je namenio Rols. Nasuprot tome, on istinski projektuje neznanje racionalnih ljudi koji, zahvaljujući takvoj koncepciji, gube orijentaciju u društvenom prostoru. Anahronost u stavovima, sasvim je očekivana posledica, zaključuje Volzer. Poput većine komunitarista i Volzer zastupa ideje deskriptivnog moralnog relativizma. Ne postoji univerzalno moralno načelo. Teorijski koncept koji nudi normativna etika ne odgovara stvarnosti u kojoj ljudi žive. Norme moralnog vrednovanja i postupanja zavise od kriterijuma moralnosti svakog društva ponaosob³². Ali, Volzer ne odstupa od potrebe intelektualne kritike sveta u kome živimo i njegovih nemoralnosti. One postoje, nezavisno kako im pristupali, sa kog teorijskog aspekta. Nije svet onakav kakav bi trebao da bude. Stoga su politički angažovani

³¹ V. Dušan Pavlović, Komunitaristička kritika rolsijanskog liberalizma, www.policy.hu/pavlovic/Bibliografija/Komunitaristička_kritika.pdf.

³² M. Walzer, *Spheres of Justice*, Basic Books, New York 1983., 314.

intelektualci u obavezi da ga kritički promišljaju³³. Postoji i određen broj tačaka u kojima se dodiruje i /ili prožima Rolsova i Volzerova teorija. Jedna od njih je sadržana u problemu građanske neposlušnosti. Zakoni i moralnost se ne moraju poklapati. Neki zakoni su moralno neodbranjivi iako se donose po legalnoj proceduri. Građanskom neposlušnošću koja je nelegalna ali legitimna, može se suprostaviti takvim zakonima. Ona se javlja zbog "odbrane sopstvenih sloboda i dužnosti suprostavljanja nepravdi"³⁴. Mirnim, nenasilnim putem. Građanska neposlušnost se nalazi na sredokrašću između pravnog protesta i odbijanja na osnovu prigovora savesti³⁵ Volzer takođe polazi od legitimnosti građanske neposlušnosti iz moralnih razloga, bez obzira da li je ona usmerena protiv nepravедnog zakona ili veće društvene grupe, države, pre svega³⁶.

5. Zaključna razmatranja

Kritičari Rolsove teorije nastupaju iz različitih paradigmatiskih pravaca. Nozik kritiku teorije pravde kao pravičnosti usmerava u nekoliko smerova: a) odnos prava i sloboda građana i suvereniteta države, b) teorija ovlašćenja celovitije rešava problem pravednog društva, c) neadekvatnost proceduralnih pravila u konstruisanju osnovnih principa pravde kao pravednosti, d) odnos načela pravde i istorijskog iskustva, e) prvobitni položaj i objektivnost saradnje pojedinaca. U tekstu smo nastojali da što jezgrovitije objasnimo vlastito viđenje ovih primedbi upućenih Rolsu. Generalno posmatrano, komunitarizam zamera Rolsu potiskivanje zajednice u korist pojedinca. Neosporno je da liberalizam počiva na personalitetu kao i da ga kao takvog favorizuje. Ali, to ne znači da time ignoriše zajednicu. Naprotiv, na taj način ona jača u svim perspektivama a posebno na planu vrednosnih integracija. Institucije obezbeđuju pravednu strukturu. Zar se predstave koje niču na ovoj podlozi, ne internalizuju kod slobodnih pojedinaca? Odnos pojedinca i društva Rols predstavlja kao dinamičan proces koji je rukovođen ciljevima, motivima, potrebama i interesima. Sandelova zamerka da se kod Rolsa radi o deontološkom liberalizmu, ne mora da se shvati kao bilo kakva kritika. Njegova kritika je zapravo kritika liberalne teorije. U tom

³³ M. Volzer, *Moral i prljave ruke*, Albatros Plus, Beograd 2010., 8.

³⁴ Dž. Rols, *Teorija pravde*, JP službeni list SFRJ, CID, Beograd 1998., 330. Rols određuje građansku neposlušnost na sledeći način: "Ja ću početi tako što ću definisati građansku neposlušnost kao javni, nenasilni, mada svjesno politički čin suprotan zakonu ili politikama vlasti." Dž. Rols, 331.

³⁵ V. Z. Nikolić Maksimović, Rolsova teorija pravde i njeni kritičari, master rad, Pravni fakultet univerziteta u Novom Sadu 2013., 27-28.

³⁶ V. Michael Walzer, *Obligations, Essays on Disobedience, War, and Citizenshi*, <http://books.google.rs> 5.12.2012.

kontekstu i on se pridružuje stavovima onih mislilaca koji ne prihvataju Rolsov stav o primatu ispravnog u odnosu na dobro. Ispravnost činjenja i njegovog ishoda gradi predstavu o dobrom. Zar je dobro ono što donosi loše ljudima? Sloboda ličnosti podrazumeva slobodu njegovih izbora. Da nije tako, o kakvom bi se liberalizmu radilo? Sandel smatra da Rolsova teorija pravde ne počiva na ideji dobra. Skriveni iza vela neznanja pojedinci gube vlastiti identitet, misli Sandel. Kritika Volzera je zapravo kritika političkog konstruktivizma uopšte. Ali, ne vidimo ništa loše u ideji da se nepristrasno uređenje strukture društva uzima kao temelj njegove pravednosti. To da li se Rolsova teorija udaljila od realnog života je pitanje koje se može postaviti svakoj teoriji i teoretičaru. Volzer ima puno pravo na njega.

Zorana Nikolic Maksimovic
master lawyer

CRITIQUE OF RAWL'S DOCTRINE

Summary

The doctrine of John Rawls has aroused the attention of the scientific public for more than forty years. A Theory of Justice brought out a special way of looking at the structure of the liberal-democratic societies. It offers not only new knowledge but also the methods and techniques to reach them. As with any successful theory, this one too was met with acclaim but criticism as well. What unites both approaches to Rawls's learning is a rational foundation of theoretical positions regardless of the epistemological outcomes. Communitarians like Sandel and Volzer were the sharpest critics of the liberal views of John Rawls. Libertarianism of M. Nozick was practically built on the criticism of Rawls's key ideas. Rawls's scientific reputation was not built on his work only but also on the thinkers who mostly criticized his ideas. And that was a success in itself. Rawls became especially popular in the post-socialist countries after the radical change of the social system. Criticism of Rawls's learning was related to its key parts: the theory of justice as fairness, veil of ignorance technique, the two principles of justice, the relationship between the individual and the community, social relations and the rule

of law, freedom and equality, questions of morality, constructivism and so on. The author of this paper has tried to present and analyze the basic theoretical objections to the attitudes of John Rawls.

Key words: theory of justice, the veil of ignorance, liberalism, constructivism, communitarianism, freedom, equality.